

ПРАВОВИЙ СТАТУС УКРАЇНСЬКОГО ЗАКАРПАТТЯ ЗА КОНСТИТУЦІЙНОЮ ХАРТІЄЮ ЧЕХОСЛОВАЦЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ 29 ЛЮТОГО 1920 РОКУ

У статті розглянуто конституційно-правовий статус Закарпаття за Конституційною хартією Чехословацької республіки від 29 лютого 1920 р. Особлива увага приділена правовому регулюванню вищих органів державної влади Чехословащини, а також становищу національних меншин в країні.

Ключові слова: автономія, конституційно-правовий статус, Закарпаття, вищі органи влади, конституція.

Мацелюх І. А. Правовий статус українського Закарпаття по Конституційній хартії Чехословацької республіки від 29 лютого 1920 г.

В статье рассмотрен конституционно-правовой статус украинского Закарпатье по Конституционной хартии Чехословацкой республики от 29 февраля 1920 г. Особенное внимание уделено правовому регулированию высших органов государственной власти Чехословакии, а также положению национальных меньшинств в стране.

Ключевые слова: автономия, конституционно-правовой статус, Закарпатье, высшие органы власти, конституция.

Matselyukh I. A. The Legal Status of Ukrainian Zakarpatye According with Constitutional Charter of Czechoslovak Republic from 29 February 1920.

In the article konstituciynno-pravovoiy status of Zakarpatye is considered after the Constitutional charter of the Czechoslovakia republic from February, 29 in 1920. The special attention is spared the legal adjusting of higher public of Czechoslovakia authorities, and also position of national minorities in a country.

Keywords: autonomy, constitutional and legal status, Zakarpatye, higher authorities, constitution.

Перша Світова війна 1914 – 1918 рр. докорінно змінила політичну карту світу. Із Євразійської материкової частини земної кулі зникли чотири імперії: Німецька, Австро-Угорська, Російська та Османська. Натомість, постала низка нових державних утворень, серед яких і Чехословацька Республіка.

Державотворчі процеси не оминули і українські етнічні території. Так, за результатами Сен-Жерменського, Тріанонського та Ризького мирних договорів 1919 – 1921 рр., що склали основу Версальської системи мирного врегулювання національного і територіального питання у Європі за наслідками Першої Світової війни, українські землі були поділені між чотирма країнами. Східна і Центральна Україна, внаслідок поразки у війні з більшовицькою Росією, була окупована останньою і увійшла до складу створеного у 1922 р. радянського Союзу. Західна Україна та Волинь потрапили до складу Польщі; Буковина та Ізмаїльщина опинилися у складі Румунії. Закарпаття було включено до Чехословащини [1].

Метою даної статті є з'ясування правового статусу українського Закарпаття за Конституційною хартією Чехословацької Республіки від 29 лютого 1920 року.

Означена проблема не є чужорідною для вітчизняних дослідників, проте комплексно, із врахуванням політико-правових причин входження Закарпаття до складу Чехословащини, інших міжнародно-правових аспектів, істориками права вона досі не розглядалася. На цій науковій ниві працювали або продовжують працювати такі дослідники як: В. Білоцерківський, Ю. Бисага, М. Вегаш, М. Дзидз, М. Держалюк, П. Захарченко, В. Кульчицький, В. Лемак, О. Підлущий, І. Терлюк, М. Тиводар, Б. Тищик, М. Токар та інші.

Правовий статус українського Закарпаття у складі Чехословащини впродовж 1918 – 1919 рр. не мав усталеного конституційного характеру та, на думку сучасних українських істориків М. Вегаша та М. Токара, пройшов своєрідну еволюцію, яку вчені слушно поділили на три етапи: 1) автономія Закарпаття у складі Угорщини, відповідно до закону «Руська Країна» від 26 грудня 1918 р., № 10; 2) возз'єднання краю з Українською Народною Республікою на підставі рішення Всекарпатських Народних зборів від 21 січня 1919 р.; 3) автономія у складі Чехословацької Республіки [2].

У запропонованій статті ми сконцентруємо увагу на останньому етапі та проаналізуємо юридично-правовий базис, який гарантував Закарпаттю автономні права.

Міжнародно-правовою основою входження українського Закарпаття до складу Чехословацької Республіки слугувала Паризька конференція, у ході якої 10 жовтня 1919 р. був підписаний Сен-

Жерменський мирний договір [3]. Державно-правовий статус Закарпаття визначався статтями 10 – 13 означеного документу. Відповідно до їхнього змісту Підкарпатська Русь визнавалася автономною адміністративно-територіальною одиницею у складі федеративної Чехословацької держави. Остання взяла на себе зобов'язання у межах кордонів, визначених міжнародною спільнотою, забезпечити відповідну автономію та гарантувати їй найширші права на самоврядування, які б не суперечили цілісності метрополії. «Чехословацька держава зобов'язується, що зорганізує територію південнокарпатських русинів в кордонах, визначених Головними союзниками і об'єднаними державами, в межах Чехословацької держави як адміністративну одиницю, – йдеться в статтях договору, – а також їй буде надано найширше самоуправління, сумісне з цілісністю Чехословацької держави» [2; 3].

Передбачалося створення представницького органу влади Підкарпатської Русі – Сейму, який наділявся правом ухвалювати закони та інші нормативно-правові акти, що регулювали питання освіти, культури, мови, релігії, усі інші проблеми місцевого значення. Гарантувалося право українців на участь у вільних виборах до законодавчих органів влади із врахування, по можливості, пропорційності українського представництва [2; 3].

На основі аналізованого документу та у відповідності із його змістом, Чехословацька держава розпочала роботу у напрямку розробки законодавчої бази для визначення статусу українського Закарпаття у складі Чехословацької Республіки. Услід за тим, серед низки законів державотворчого характеру постала Конституційна Хартія Чехословацької Республіки, ухвалена тимчасовими національними зборами 29 лютого 1920 р., яка набрала чинності 6 березня 1920 р. [5, с. 255 – 267; 6]. Фактично, цей документ став першою конституцією новоствореної Чехословацької Республіки.

Основний закон держави структурно складався із 134 статей, що поділялися на шість розділів: загальні положення; законодавча влада, склад та повноваження Національних Зборів і обох палат; влада уряду та виконавча влада; судова влада; права, свободи та обов'язки громадян; захист національних меншин, релігій [5, с. 255 – 267; 6].

Правові норми першого розділу урегульовували основи суспільного ладу, встановили єдине громадянство, державну символіку, визначили структуру державного устрою та правовий статус Закарпаття. Конституція проголошувала Чехословацьку демократичною Республікою, а всіх її громадян – єдиним джерелом влади, обстоювала цілісність і неподільність території держави. (ст. 1 – 2).

Посилаючись на норми Сен-Жерменського мирного договору від 10 жовтня 1919 р., ч. 2, ст. 3 закріплювала автономію Закарпаття у складі Чехословацької держави. В оригіналі документу це звучить таким чином: «Самоврядній території Підкарпатської Русі буде надана найширша автономія, сумісна із цілісністю Чехословацької Республіки» [5, с. 255; 6]. Наступні статті Конституції визначали повноваження українського Сейму, дослівно дублюючи приписи «Генерального статуту про організацію адміністрації Підкарпатської Русі, приєднаної Паризькою конференцією до Чехословацької Республіки» від 7 листопада 1919 р. Так, він наділявся правом законотворчості у сфері освіти, релігії, мови, місцевого самоврядування, а також в усіх тих питаннях, які можуть бути передані в його відання законами Чехословацької Республіки [5, с. 255; 6]. Нормативно-правові акти, ухвалені Сеймом Підкарпатської Русі, підписувалися її губернатором та затверджувалися Президентом республіки, після чого мали бути оприлюднені в спеціальному збірнику (ч. 4, ст. 3) [5, с. 255; 6]. Підкарпатську Русь очолював губернатор, який призначався Президентом Чехословацької Республіки за поданням уряду і парламенту. Кандидат на посаду губернатора та інші місцеві чиновники призначалися «по можливості із числа місцевого населення Підкарпатської Русі» (ч. 6 – 7, ст. 3) [5, с. 255; 6].

Розділи 2 – 3 визнавали Чехословацьку парламентською Республікою і закріплювали принцип поділу влади на законодавчу, виконавчу та судову. Перша належала двопалатному парламенту – Національним Зборам. Нижня палата, Палата депутатів, складалася із 300 представників, які обиралися на основі пропорційної виборчої системи, терміном на 6 років із числа громадян Чехословацької Республіки, що досягли 30 років. (ст. 8, 10 – 11). Верхня палата, Сенат, складалася із 150 сенаторів, які обиралися на 8 років із числа громадян Чехословацької Республіки, що досягли 45 років та відповідали низці умов, відповідно до Закону «Про склад і повноваження Сенату» (ст. 13, 15 – 16). Основний закон закріплював принципи виборчої системи. Вищий законодавчий орган обирався на основі таємного, рівного, загального, прямого виборчого права (ст. 8, 13). Проголошувалася депутатська недоторканність (ст. 23). Представництво у Національних Зборах не передбачало можливості займатися іншою трудовою діяльністю за сумісництвом, а також заборонялося бути одночасно членом обох Палат (ст. 18) [5, с. 257; 6].

Активне виборче право до Палати депутатів мали громадяни, що досягли 21 року (ст. 9). Палату сенаторів могли обирати громадяни не молодші 26 років (ст. 14) [5, с. 256; 6]. Русинам гарантувалося право представництва у вищому законодавчому органі держави відповідно до виборчої системи Чехословацької держави. Вони могли обирати і бути обраними до обох палат Національних зборів (ч. 6, ст. 3) [5,

с. 255; 6].

Робота Палат національних зборів передбачала розроблення законопроектів у відповідних комітетах та проведення чергових і за необхідністю позачергових сесій (ст. 28 – 29). На них обговорювалися та ухвалювалися простою більшістю голосів законодавчі акти за присутністю не менше однієї третини депутатів (ст. 32). Проте законодавство передбачало два винятки. Для внесення змін до Конституції та оголошення війни необхідно було отримати 3/5 голосів депутатів кожної палати (ст. 33). Імпічмент Президента республіки, відставка Прем'єр-міністра і уряду потребували 2/3 голосів депутатів обох палат (ст. 34). Законодавчі акти підписувалися Президентом, Прем'єр-міністром та відповідальним за виконання закону міністром (ст. 51). Висловивши свої зауваження, Президент мав право повернути законопроект до Національних зборів для додаткового опрацювання. Вето президента могло бути подоланим абсолютною конституційною більшістю голосів від Палати депутатів та Сенату (ст. 47 – 48) [5, с. 257 – 258; 6].

Виконавчу владу поділяли Президент та уряд – Рада Міністрів. Останній звітував як перед парламентом, так і главою держави. Президент обирався на 7 років конституційною більшістю голосів обох палат Національних зборів із числа громадян держави, які досягли 35 річного віку із правом обіймати посаду вдруге. (ст. 56 – 58) [5, с. 257 – 258; 6].

Детально визначалися повноваження Президента. Йому вручалось представництво держави у зовнішніх зносинах, право укладати і ратифікувати міжнародні договори, конвенції тощо. Він проголошувався верховним головнокомандувачем збройних сил республіки, наділявся правом призначати і звільняти міністрів, визначати кількісний склад і структуру уряду, бути присутнім і головувати на засіданнях Ради Міністрів, скликати парламент і розпускати Палату депутатів, призначати і звільняти з займаної посади суддів, професорів університетів, державних службовців та інших посадовців тощо (ст. 31, 64, 70, 82) [5, с. 255 – 267; 6].

Судова влада передавалася незалежним від адміністрації судам. Система судочинства складалася із загальних судів (цивільного та кримінального суду) та спеціалізованих судів (військових судів, юрисдикція яких поширювалася на цивільне населення лише в умовах надзвичайного стану). Створювався Верховний суд, як вища судова інстанція в системі судочинства. Запроваджувався інститут присяжних засідателів (ст. 95). Окрім того, засновувався Конституційний суд – єдиний орган конституційної юстиції (ч. 13 ст. 54) [5, с. 255 – 264; 6]. Нагадаємо, що родоначальником системи конституційних судів у Європі була Австро-Угорщина. Чехословаччина, як один із спадкоємців правової системи колишньої митрополії, не відмовилася від започаткованої традиції.

Важливим для розвитку демократії, прав та свобод людини є п'ятий розділ Конституції під назвою: «Права і свободи та обов'язки громадян». Він закріплював рівність усіх перед законом незалежно від статі, професійної діяльності, мови, національності, віросповідання; свободу особи, слова, думки, віросповідання, друку, зборів; недоторканність житла, майна; право петицій; таємницю листування та інші демократичні принципи (ст. 106 – 125). Конституція закріплювала верховенство норм міжнародного права над національним законодавством (ст. 106). Статті 111 та 127 встановлювали обов'язки громадян Чехословаччини, а саме: сплату визначених відповідними законами податків та проходження загальнообов'язкової військової підготовки з метою захисту держави (ст. 111 – 127) [5, с. 266; 6].

Особливий інтерес, у рамках нашої розвідки, становить шостий розділ Конституції, в якому йшлося про захист прав національних меншин. Усі громадяни країни наділялися рівними громадянськими і політичними правами незалежно від національності, мови чи віросповідання (ст. 128). Гарантувалося створення механізму вільного розвитку в державі мов національних меншин. У ст. 128, зокрема, зазначено: «Громадяни Чехословацької Республіки можуть вільно обирати будь-яку мову для приватного спілкування, ведення підприємницької діяльності, здійснення релігійних обрядів, використовувати у пресі та будь-яких публікаціях чи народних зборах» (ч. 3, ст. 128). У містах та регіонах компактного проживання національних меншин їм гарантувалося отримання відповідної освіти рідною мовою, за умови обов'язкового вивчення чехословацької (ст. 131). Остання 134 стаття Конституції забороняла діяльність спрямовану на примусове роздержавлення, що вважалося проявом злочинної поведінки (ст. 134) [5, с. 266 – 267; 6].

Відтак, поділяючи думки українських дослідників історії права, ми також схильні вважати Конституцію Чехословацької Республіки 1920 р. однією із найбільш демократичних у післявоєнній Центральній Європі, адже вона регламентувала своїм громадянам широкі права і свободи [4, с. 524].

Незважаючи на визначеність часових рамок виборів до вищих органів державної влади Чехословаччини та органів влади Закарпаття, волевиявлення до останніх так і не відбулося. Причинами відтермінування виборів до Сейму Підкарпатської Русі, на думку сучасних українських дослідників,

стали перестороги уряду Чехословаччини щодо можливого невдоволення інших національних меншин республіки та їхніх претензій на аналогічну автономію [7, с. 544].

Автономний статус Підкарпатської Русі буде втілений в життя лише через 18 років. Обставини, пов'язані з активністю нациської Німеччини, хортиської Угорщини на міжнародному рівні загалом, і їхні претензії до окремих територій Чехословаччини зокрема, вивели розв'язання проблеми українського Закарпаття на інший рівень. Відтак, 22 листопада 1938 р. чехословацький парламент вніс зміни до Конституції 1920 р., доповнивши її постановами про федеративний устрій, та окремо ухвалив Конституційну грамоту Підкарпатської Русі. Відповідно до названих документів українське Закарпаття набувало статусу федеративної частини Чехо-Словацької Республіки (Авт. – офіційна назва держави впродовж 1938 – 1939 рр.) на рівні із іншими суб'єктами федерації – Словаччиною та Чехією [2]. Завдяки ухваленню означених законодавчих актів Закарпаття вперше в історії юридично і фактично отримало найширші права впродовж усієї історії перебування у складі іноземних країн.

Отже, конституційно-правовий статус українського Закарпаття був визначений Конституційною Хартією Чехословацької Республіки від 29 лютого 1920 р. Відповідно до основного закону, Підкарпатська Русь юридично отримала автономні права на умовах Сен-Жерменського мирного договору від 10 жовтня 1918 р. Окрім того, конституційне законодавство створило механізм вільного розвитку національних, релігійних меншин, їхніх мов. Одним із перших у цьому ряду перебували русини (українці) Закарпаття. Однак на практиці конституційні гарантії, надані Чехословаччиною Підкарпатській Русі, з різноманітних причин так і не були втілені в життя. Лише восени 1938 р., коли Закарпаття, Словаччина і Чехія стали суб'єктами Чехо-Словацької федерації, Підкарпатська Русь набула омріяного автономного статусу. Із усіх іноземних країн, до складу яких історично входило Закарпаття, Чехословаччина виявилася найбільш демократичною і лояльною щодо розвитку національних меншин, компромісною щодо засад віросповідання, прихильною до розвитку національних мов.

Список використаних джерел:

1. Держалюк М. С. Закарпатський край у нестримному прагненні до Української державності / ДУ «Інститут всесвітньої історії національної академії наук України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ivinas.gov.ua/node/21>
2. Вегеш М. Державно-правовий статус Закарпаття / Просвітницько-пізнавальний портал агенції досліджень регіонального соціуму «Карпатія» [Електронний ресурс] / Вегеш М., Токар М. – Режим доступу: <http://www.zakarpatia.com/?p=817>
3. Treaty of Peace between the Allied and Associated Powers and Austria; Protocol, Declaration and Special Declaration (St. Germain-en-Laye, 10 September 1919) [Electronic resource]. – Access: <http://www.austlii.edu.au/au/other/dfat/treaties/1920/3.html>
4. Терлюк І. Я. Історія держави і права України: навчальний посібник / І. Я. Терлюк. – К.: «Атіка», 2011. – 944 с.
5. Zákon kterým se uvozuje ústavní listina Československé republiky, z 29 února 1920 / Sbirka zákonů a nařízení státu Československého. – 1920. – 6 března. – С. 255 – 267.
6. 121/1920 Sb. Zákon ze dne 29. února 1920, kterým se uvozuje Ústavní listina Československé republiky / Parlament Ceske Republiky Poslanecka snemovna [miesto] [Elektronický zdroj]. – Režim dostępu: http://www.psp.cz/docs/texts/constitution_1920.html
7. Худанич В. І. Міжвоєнний період в історії Закарпаття / В. І. Худанич // Українські Карпати: Матеріали міжнародної наукової конференції «Українські Карпати: етнос, історія, культура». – Ужгород, 1993. – С. 538 – 546.

** Мацелюх Іванна Андріївна – кандидат юридичних наук, асистент кафедри історії права та держави Київського національного університету імені Тараса Шевченка.*